

naratīvu popularizēšanas iespējām Bulgārijā sasaucās ar Gunta Pakalna (LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve) prezentāciju par bērnu folkloras un stāstniecības tradīcijas kopšanu un dzīvotspēju mūsdienu Latvijā. Ieskats regulāri rīkoto Latvijas bērnu un jauniešu folkloras svētku "Pulkā eimu, pulkā teku" ietvaros notiekošajā bērnu stāstnieku konkursā izraisīja bulgāru kolēģu lielu interesi, jo šāda prakse Bulgārijā pagaidām netiek kopta. Aldis Pūtelis (LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve) dalījās apsvērumos par latviešu folkloristikas vēsturi kopš Gustava Bražes ieviestā jēdziena "jaunie latvieši". Pieņemot, ka folkloristika ir bijusi politiskiem strāvājumiem pakļauta zinātne jau no tās pirmsākumiem, tika izvirzīts jautājums – kāda būs folkloras nākotnē, ja politisku ierobežojumu tai mūsdienās nav?

Bulgārijas apmeklējuma laikā Latvijas zinātnieku grupai bija iespēja apmeklēt netālu no Sofijas leģendārā Vitoša kalna pakājē esošo Bistrīcas mazpilsētiņu un apskatīt 1909. gadā celto "lasītavu", kas joprojām darbojas kā vietējais kultūras nams. Priekšnesumu viesiem no Latvijas sniedza arī starptautiski plaši pazīstamās dažāda gadagājuma *Bistrīcas vecmāmiņas*, demonstrējot t.s. šoplu ku apvidum raksturīgo divbalsīgo burdona dziedājumu. Semināra noslēgumā Latvijas zinātnieki sniedza intervijas Bulgārijas nacionālajam radio, informējot par darbu kopīgajā projektā un gūtajiem iespaidiem skaistajā Balkānu valstī. Projekta gaitā sagatavotos un noslēguma seminārā lasītos referātus paredzēts publicēt atsevišķā rakstu krājumā angļu, latviešu un bulgāru valodā.

Lilita Vanaga

DISKUSIJA "RUNĀJOT PAR KARU UN POLITIKU: OTRĀ PASAULES KARA VĒSTURE UN ATMIŅA LATVIJĀ UN KRIEVIJĀ" LU VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTĒ

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte sadarbībā ar Valsts pētījumu programmas "Nacionālā identitāte" projektu "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte" 2012. gada 16. februārī LU Vēstures un filozofijas fakultātē rīkoja publisku diskusiju "Runājot par karu un politiku: Otrā pasaules kara vēsture un atmiņa Latvijā un Krievijā", kurā tika apspriesti Otrā pasaules kara dažādie un bieži neviennozīmīgie traktējumi Latvijā un Krievijā. Diskusijā piedalījās Sanktpēterburgas A. Hercena Valsts pedagoģiskās universitātes profesore, Ermitāžas direktora padomniece Jūlija Kantore, LU Sociālo zinātņu fakultātes profesore Vita Zelče, Rīgas Stradiņa universitātes asociētā profesore Daina Bleiere; LU Vēstures un filozofijas fakultāti pārstāvēja profesors Ilgvars Butulis un docents Jānis Keruss, Latvijas Okupācijas muzeju – Ritvars Jansons, Daugavpils Universitāti – Dmitrijs Olehnovičs. Diskusiju vadīja LU Sociālo zinātņu fakultātes doktorante Olga Procevska.

Diskusijas mērķis bija pārrunāt virkni jautājumu, par kuriem jau gadiem nespēj vienoties Krievijas un Latvijas vēsturnieki, gan arī apspriest pērnā gada nogalē Sanktpēterburgā iznākušajā Jūlijas Kantores grāmatā “Baltija: karš bez noteikumiem”¹ paustās atziņas.²

Diskusija bija iecerēta kā problemātiski hronoloģiska saruna, tomēr šī perioda Latvijas vēstures jautājumu ciešā savstarpējā saistība, kad nav iespējams atsevišķas problēmas lokalizēt un skatīt atrauti no citām, padarīja to daudzveidīgāku un arī dzīvīgāku. Tajā pašā laikā vairāk nekā divu stundu ilgajā pasākumā nebija iespējams aptvert visu jautājumu loku, ko diskusijas rīkotāji bija iecerējuši apskatīt. Diskusija bija pulcējusi plašu interesentu loku – studentus, pasniedzējus, pētniekus, mediju pārstāvjus.

Diskusija tika iesākta ar jautājumu: Vai K. Ulmaņa režīms var tikt raksturots kā viens no cēloņiem Latvijas valstiskuma zaudēšanai? Vai Latvijai vajadzēja un vai tā varēja pretoties PSRS agresīvajai politikai?

Visi diskutanti atzina, ka Latvijas liktenis Otrā pasaules kara gados tika izlemts nevis Rīgā, bet Maskavā un Berlīnē. Tādējādi var runāt tikai par atsevišķām K. Ulmaņa politikas kļūdām, kas varbūt spētu vēstures norises tuvākā vai tālākā nākotnē pavērst nedaudz citādā virzienā. Profesore J. Kantore uzsvēra, ka tas apstāklis, “ka nebija ne militārās, ne politiskās, ne sociālās pretošanās padomju aneksijai, ir smags trieciens nacionālajai pašapziņai. Šo pretošanos padomju drošības dienesti gaidīja, bet tās nesamība daudzos jautājumos atraisīja rokas Staļinam.” Neviens līdz šim zināmais dokuments neapliecinot, ka Baltijas inkorporācija un sovetizācija bija izlemta jau agrāk, turpināja vīešņa no Sanktpēterburgas.

Okupācijas muzeja pētnieks R. Jansons savukārt atzīmēja, ka par Ulmaņa lielāko kļūdu uzskatot to, ka sabiedrībai netika sniegta pilnīga informācija par to, kas patiesībā notika Padomju Savienībā un nacistiskajā Vācijā. Tomēr viņš noraidīja tēzi par pretestības neesamību, atzīmējot, ka savas dzimtenes un valsts mīlestību režīms bija ieaudzinājis un pretošanās gars izpaudies jaunatnes pretestības organizācijās pirmajā padomju okupācijas gadā. Varai varot pārnest arī to, ka armija nebija sagatavota partizānu karam, tomēr vēlāk notiekošais nacionālo partizānu karš, kurā apmēram 10 000 partizānu cīnījušies pret Sarkanās armijas daļām, neliecina, ka militārās apmācības trūkums būtu nomācis nācīgas “pretestības gēnu”.

Vainot autoritārismu par to, kas noticis ar Latviju 1940. gadā, neesot pareizi, jo, piemēram, demokrātiskās Čehoslovākijas valsts likvidācija 1938.–1939. gadā pierādot, ka režīma formai nebija nekādas nozīmes liellvaru ģeopolitiskajās spēlēs. Un, kā uzsvēra R. Jansons: “Ja Latvijā būtu tāds parlaments kā pirms 1934. gada, vai tas varētu nonākt pie vienota viedokļa 1940. gadā? Mēs zinām, ka daudzi kreisie sociāldemokrāti 1940. gadā atklāti sadarbojās ar padomju varu.” D. Bleiere oponenta R. Jansona viedoklim

¹ Iuliia Kantor (2011). *Pribaltika: voina bez pravil (1939–1945)*. Sankt-Peterburg: Zhurnal “Zvezda”.

² Sk. apskatus: Juris Ciganovs. Grāmata, kas atstāj pretrunīgas izjūtas. *Latvijas Avīze*, 18.01.2012., 6. lpp.; Kaspars Zellis (2012). Karš bez noteikumiem. *Rīgas Laiks*, 2, 16.–22. lpp.

par sabiedrības neziņu par komunistisko iekārtu. Viņa atzīmēja, ka tomēr presē, lai arī skopi, informācija parādījās, turklāt sabiedrībā bija dzīva vēl 1919. gada pieredze. Savukārt nepretošanos padomju varai viņa skaidroja ar to, ka bija nepieciešams laiks un organizācija, lai šo pretestību sagatavotu.

Profesors I. Butulis savukārt atzina, ka, nenoliedzami, tā laika vadītāji ir atbildīgi par nepareizajiem lēmumiem, tomēr 1940. gada reālpolitiskais redzējums noteicis to, kā labāk padoties. Ir jāizvērtē, ko Latvija gan morāli, gan politiski iegūtu, ja tā laika valdība izvēlētos pretestības ceļu. Docents J. Keruss atzīmēja, ka, protams, būtu labi, ja Ulmaņa kabinets izteiktu kādu diplomātisko protestu kā Dānija, kad to okupēja nacistiskās Vācijas karaspēks 1940. gadā, tomēr “militārās pretestības rezultātā ciestie zaudējumi nespētu kompensēt nācijas morālos ieguvumus”.

Profesore V. Zelče norādīja, ka militārās pretestības rezultātā, iespējams, zaudējumi būtu tik lieli, ka nebūtu ne zemes, ne cilvēku, kas šos ieguvumus baudītu. Tomēr “tas, kāpēc mēs nepretojamies, mums būs vēl ilgi jāstāsta dažādās auditorijās, jo tā ir milzīga sociālās atmiņas kultūras trauma – pazaudēt savu valsti, kura tika celta ar smagu darbu pēc Pirmā pasaules un Neatkarības kara,” uzsvēra V. Zelče.

Vēsturnieks Gatis Krūmiņš izteica viedokli, ka, iespējams, šim jautājumam jāpieiet nedaudz citādi, jo valstiskuma apziņa 1940. gadā nebija tik attīstīta kā 1990. gadā. Politiskās pieredzes trūkums varbūt ļāvis vieglāk samierināties ar valsts zaudējumu.

Jautājumā, kādēļ joprojām gan Krievijas, gan Latvijas vēsturnieki nespēj vienoties par formulējumu, kas īsti notika 1940. gadā, – okupācija, aneksija vai vardarbīga inkorporācija/iekļaušana, diskusijas dalībnieku domas dalījās. J. Kantore uzsvēra, ka, viņasprāt, Baltijas pievienošana nebūt nebija brīvprātīga un šai pievienošanai bija vairākas pakāpes. Tomēr okupācijas jēdziens esot pārāk politizēts gan no Krievijas, gan Latvijas puses, kas nenoliedzami traucē sapratni par to, kas īsti notika 1940. gadā. Ja okupācija esot tikai pagaidu stāvoklis, tad aneksija ir daudz šausminošāka, jo tā nozīmē gan pilnīgu teritorijas inkorporāciju, gan pilsoņu sapludināšanu, gan citas negācijas, kuru sekas šodien Baltijā un Latvijā vēl jūtamas. Padomju terors, kurš vēlas pār Baltijas valstīm, vērtējams kā katastrofāls pat pēc PSRS mērogiem.

Daina Bleiere, atsaucoties uz igauņu pētnieka Lauri Melkso darbiem,³ atzina, ka tomēr jārunā par okupāciju, jo ne vienmēr juridiskie termini un koncepti ļauj rekonstruēt to, kas īstenībā notika. Padomju ienākšana Baltijā bija nelikumīga, pretrunā ar starptautiskajiem līgumiem, un to pavadīja necilvēcīgs terors. Krievijā šo problēmu uztver ekonomiski, bažoties, ka Latvija varētu pieprasīt kompensācijas, tāpēc esot smagi par šīm lietām diskutēt. Tomēr svarīgāk ir nevis tas, kā tiek saprasti jēdzieni, bet kā tiek izprasti procesi. Tāpēc, kā atzina Stradiņa universitātes profesore, viņai simpātiska

³ Lauri Mälksoo (2005). *Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a – 1991. a ja pärast 1991. a. Uurimus pingest normatiivsuse ja faktide vahel rahvusvahelises õiguses*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

ir J. Kantores pozīcija, kas atzīst šī procesa noziedzību, tas esot labs izejas punkts tālākām diskusijām. Savukārt R. Jansons uzsvēra, ka militārās varas lielā loma gan okupācijas, gan reokupācijas laikā liecinot viennozīmīgi par okupāciju. Uz ko Daugavpils Universitātes pārstāvis Dmitrijs Oļehnovičs reaģēja ar repliku: “Ja žonglēsim ar termiņiem, pierādīsim jebko!” – atzīstot, ka demokrātiskas sabiedrības apstākļos nevar būt dogmatizēta vēstures izpratne pat par tik nozīmīgiem jautājumiem.

Diskusijā tika aktualizēts arī jautājums, kā īsti raudzīties uz kara beigām. Vai Latvija šo karu bija zaudējusi, vai tā bija upuris lielvalstu spēlēs? Viešņa no Krievijas atzīmēja: ja Latvija uzskata, ka tā šo karu ir zaudējusi, tad tā sevi pielīdzina nacistiskās Vācijas sabiedrotajiem, kas savukārt viņai neesot pieņemami. Tomēr jautājums neesot vienkāršs – tie, kas karojuši Sarkanās armijas formās tērpos, nevarēja cīnīties par valsts brīvību, jo valsts nepastāvēja. Toties viņi esot cīnījušies pret hitlerismu, un viņas acīs tie esot viennozīmīgi uzvarētāji. V. Zelče norādīja, ka karā par kaut kādu latviešu uzvaru nevarot runāt, jo gan vienā, gan otrā frontes pusē esot cīnījušies piespiedu kārtā mobilizētie Latvijas iedzīvotāji, kas uzskatāmi nevis par zaudētājiem vai uzvarētājiem, bet par šī kara un totalitāro režīmu upuriem. Arī R. Jansons uzsvēra, ka, no valstiskuma viedokļa raugoties, apriori neesot bijuši uzvarētāji vienkārši tā iemesla dēļ, ka tas neesot bijis Latvijas karš.

Diskusijas noslēgumā apspriešanai tika izvirzīts jautājums par to, kā būtu jāvērtē kolaborācija ar padomju un ar nacistisko režīmu. Vai kolaborācija var tikt attaisnota? Kādas būtu attaisnojamas kolaborācijas robežas un veidi? Vai un kā jāsoda kolaboranti?

Jāatzīst, ka laika trūkuma dēļ nebija iespējams skart visu problēmu loku. Tomēr diskutanti norādīja, ka kolaborācijas dažādās definīcijas neļauj viennozīmīgi raudzīties uz šo problēmu. R. Jansons ierosināja skatīties, vai kolaborācijas rezultātā tika vai netika pastrādāti noziegumi pret cilvēci vai kara noziegumi.

Diskusijā vēl bija paredzēts apspriest vēstures politiku šodienas Krievijā un Latvijā, ko diemžēl neizdevās īstenot.

Kopumā diskusija norisēja konstruktīvi un saistoši, izraisot arī publikas vēlmi izteikties par šiem jautājumiem. Tās norise parāda, ka Latvijas sabiedrībā tomēr ir dzīva interese par vēstures jautājumiem, kā arī to, ka Latvijas vēsturnieku viedokļi mēdz būt dažādi. Būtu svarīgi šādas diskusijas rīkot regulāri, gan attīstot debašu kultūru Latvijas pagātnes pētnieku vidū, gan tādējādi padarot vēsturi interesantāku sabiedrībai.

Noslēgumā vēlētos pateikties gan LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekānam Andrim Šnē, gan projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” vadītājam prof. Vitai Zelčeī un projekta pētniecei Olgai Procevskaī par atbalstu šīs diskusijas sarīkošanā. Paldies arī profesorei Jūlijai Kantorei, kura rada iespēju ierasties uz šo diskusiju.